

תוס' יומא יג: ד"ה היה (דרבנן גזרו, אליבא דר"י, שכהן גדול אונן לא יקריב. ושמא ל"ח ממש דבר המפורש בתורה); [ואין זה ענין למש"כ התוס' בחגיגה יח, א ד"ה חולו — ששם הכוונה שאין להסמיך איסור מקרא, אי איכא קרא מפורש להתיר, כמוש"כ בפרי יצחק ח"א דף נה]; רישב"א כתובות מג, א — (מביאים ילפותא מן הפסוק, להסביר טעם שחכמים לא תקנו אחרת. ואף בענינים ממוניים).

וע"ע: שו"ת חות יאיר קמב; שער המלך יסוה"ת ה; כפות תמרים סוכה מ: על תד"ה על היין, ובשפת אמת שם; צל"ח פסחים נב. פני יהושע קדושין י: ושם בקונטרס אחרון ולענין גזרה לצורך השעה מסיבה צדדית; ליקוטים מכת"י של ר"צ הכהן מלובלין וצ"ל, בסוף קונטרס 'שיחת שדים' (עמ' 97); הגהות רי"א חבר סוטה ז, א; מהר"ף חיות שבת עד וסנהדרין יט; פורת יוסף — חולין קטז; מנחה חריבה — ריש סוטה; אורח מישור — נויר ד; אגרות משה אה"ע לה, לח, ב או"ח ח"ד מא; בית ישי עד; חידושי בתרא יבמות כו סע"ב; משנת משה — סנהדרין פו. וע"ע במש"כ בסוטה ז ובקדושין ח.

בספר פנים מאירות (זבחים עד) כתב לחלוק על דברי הט"ז. [וסימוכין לדבריו מפירושו הרמב"ן והרשב"א הנ"ל, שנמנעו מלפרש כהתוס', והוכיחו מקושית רבא שסבר איסור דאורייתא. וי"ל]. וב'חק נתן' שם דחה דבריו, ע"ש.

דף עא

'עמי ונכרי — עמי קודם, עני ועשיר — עני קודם, ענייך ועניי עירך — ענייך קודמין, עניי עירך ועניי עיר אחרת — עניי עירך קודמין. אמר מר: עמי ונכרי עמי קודם — פשיטא?... — כתבו פוסקים אחרונים שמעלת 'עני' (ביחס לעשיר) עדיפה על מעלת 'ענייך' (כלומר קרוב משפחה) או 'עניי עירך'. הלכך לעולם העני קודם לעשיר, גם אם העשיר קרובו וכן עירו. וכן מעלת 'ענייך' עדיפה על מעלת 'עניי עירך', ולכן קרובו שבעיר אחרת קודם לעניי עירו שאינם קרוביו (ע' אהבת חסד פ"ו ועוד). ולפי זה סדר הברייתא, וגם הסדר הכתוב בפסוק — בדוקא.

ממוצא הדברים יש ללמוד שמעלת 'עמי' עדיפה על שאר המעלות המנויות לאחריה. ולפי"ז עשיר ישראל ועני נכרי — מצוה להלוות לישראל. וכששאלו 'פשיטא' לא תרצו קמ"ל שעשיר ישראל קודם לעני גוי — דהא נמי פשיטא, שהרי הלוואת עשיר גם היא מצוה דאורייתא (כמו שכתב הסמ"ע חו"מ צו. וכן הוכיח בספר אהבת חסד ו הערה ג, ואפילו כשאינו דחוק כלל, עכ"פ הוא בכלל 'גמילות חסדים', ע"ש). וצדקה לעני עכו"ם אינה אלא מפני דרכי שלום ולא מצוה מדאורייתא (ע' שו"ע יו"ד קנא, יב וסמ"ע; רמ"א רנא, א).

'דאפילו לנכרי ברבית ולישראל בחנם' — נראה שמדובר שנודמנו לו באקראי שני אלו — הלוואה ברבית לנכרי והלוואה בחנם לישראל, ובשאינן סך ההלוואה גדול, שהרבית בה מועטת, הלכך צריך לוותר על ריוח זה. אבל אם זו היא פרנסתו הקבועה, להלוות לנכרי, או גם כשהשאלה על סך גדול — אין חיוב זה, שאין הבדל בין פרנסת רבית לשאר ענייני פרנסה, שמותר לו לאדם לעשות מסחר במעותיו לעצמו, גם כאשר ישנם אנשים הנצרכים להלוואה. ולא רק כאשר נצרך לפרנסתו כדי חייו, אלא אפילו באופן רגיל, כדרך שעושים מסחר בשאר דברים (עפ"י אגרות משה יו"ד ח"ג צג). ואולם יש חולקים וסוברים שאפילו במקום ריוח מרובה, גם כן הצריכה תורה להלוות לישראל בחנם, אם ידו משגת להלוות סך גדול כזה בלא ריוח. אך אם אין ידו משגת להלוות, הלא בין כך אינו מחויב להלוות לישראל באופן זה (וכן דעת בעל מגילת אסתר, שורש ו. וכ"כ הפנ"י ועוד. ואולם בספר שער המשפט (צו) כתב שברוח מרובה אינו חייב. והובאו שתי השיטות בספר אהבת חסד לח"ח ז"ל (ה,ה), וכתב שם שמהרמ"א

(בשו"ת, י) משמע קצת כשיטה הפוטרת. אכן הכל מודים שאם עיקר פרנסתו מהלוואה ברבית, כנוכר — חייו קודמין. ע' אהבת חסד שם סעיף ג. ע"ע בפני יהושע; דברי מרדכי (מן מת, ד).

'אדם קורא לחבירו רשע, יורד עמו לחייו' — נתבאר בקדושין כח. וע"ע בספר בן יהוידע על דרך הרמז.

'גר לא נקנה בעבד עברי, ושב אל משפחתו בעינן והא ליכא' — אעפ"י שיתכן שיש לו בנים ובני בנים שנוולדו לאחר שנתגייר, והריהם משפחתו, הלא אפשר שתיכלה משפחתו והרי אין לו משפחה תמיד, משא"כ בישראל אי אתה מוצא בשום אופן. ונראה לפי זה שבן גרים, אם אחד מהוריו ישראל — דינו כנמכר לישראל, שהרי יש לו משפחה תמיד (עפ"י מנחת חינוך מב, ז). ואולם מדברי כמה ראשונים נראה שהכל תלוי באם, אם היא גיורת או מישראל — ע' ריטב"א ועוד).

'... והנמכר לנכרי אינו עובד לא את הבן ולא את הבת' — התוספות כתבו שנקט 'בת' אגב 'בן', כי אין בדבר חידוש שהרי אפילו נמכר לישראל שעובד את הבן אינו עובד את הבת. ואולם יש מקום בסברא לומר שבגוי, הואיל ובדיני ירושתו אין חילוק בין בת לבן, היה ניתן לחשוב שאע"פ שבישראל אינו עובד אלא את הבן ולא את הבת, בנכרי אין חילוק. ולפי זה בדוקא נקטו 'לא את הבן ולא את הבת'. מאידך יש לומר שהדין הזה שעובד את הבן אינו מדיני ירושה ונחלה הכלליים, אלא דין מיוחד הוא שהבן קם תחת אביו לענין עבד — ולכן אין לחלק בין נמכר לישראל לנמכר לגוי, כהנחת התוספות.

עוד יש מקום בסברא לומר, זה שנתמעטו שאר יורשים בעבד, אינו משום שאין כח הורשה להם, וגם לא משום שדין הוא בדיני העבד שאינו חייב לעבוד לאחר — שאז אכן פשוט שגם הנמכר לגוי אינו עובד את היורשים, אלא אפשר שהוא דין 'יציאה' כשאר יציאות העבד, ולכן היה 'סלקא דעתין' שבנמכר לגוי לא תהא לו יציאה זו, כשם ששאר יציאות הנוהגות בישראל אינן נוהגות בו (עפ"י שיעורי ר' שמואל רוזובסקי — קדושין יז, ב).

'ארמלתא לא תרבי כלבא' — כתבו בתוספות שמשום לזות שפתים בעלמא אין לעשות כן, אך אין איסור מעיקר הדין. ובשו"ת שבט הלוי (ח"ה רה"ז) דייק מלשון [הרמב"ם ו]השו"ע שכתבו בלשון 'איסור' — שבדוקא הוא.

והעיר על הגדפס ב'אוצר הפוסקים' שהביאו דברי התוס' על השו"ע. וכדבריו משמע לכאורה בט"ז (אה"ע כב סק"י), שהבין שיש מחלוקת בדבר בין הרמב"ם להתוס', ע"ש.

'ולא תשרי בר בי רב באושפיזא' — הנצי"ב בחדושי הוכיח שאין האיסור אלא באופן קבוע, שמא תרגילנו עליה. [ולכך נקטו האיסור עליה, ולא עליו — דומיא דאיסור גידול הכלב, שמא תרגילהו עליה], אבל באקראי — מותר. שאינו דומה לאיסור הכללי של 'יחוד'. [בשו"ת אגרות משה (אה"ע ח"ג יט) כתב להקל בשעת דחק-גדול למי שהוצרך להתגורר בבית אלמנה, והיא אינה לנה בביתה בלילות, וארוחותיו אוכל משלו ולא משלה].

(ע"ב) 'אי קיבל עליו לזון בדיני ישראל, רבית נמי לא לשקול' — יש מי שדקדק מכאן שאין

על הלווה חיוב משפטי ליתן את הרבית, כי אם הוא חייב אלא שמצד ענין מצוותי אסור הדבר, מה מקשה רבית נמי לא לשקול, הלא פשיטא שהנכרי אינו בר מצוה כלל.

(ע' חדושי הגר"ט — קדושין צח, שהאר"ך לחלק בין שני סוגי רבית — אחת חלה כחיוב מידי עבור המעות, אלא שאסרה תורה ליטלה. ורבית אחרת שאינה פסוקה באופן מידי וקבוע, כגון שפסק לפי זמן מתמשך. וע"ע במצויין לעיל סא.)

ובתירוץ הגמרא 'שקיבל עליו לזו ולא קיבל עליו לזו' — אין לשאול 'מאי פסקה?' — כי ענין הרבית, כיון שאינו ענין משפטי לגמרי, אלא עכ"פ הוא נובע מדיני איסור והיתר, מובן שקיבל עליו לדון בדיני ישראל רק בענינים הממוניים בלבד.)

ע"ע בריטב"א כאן ובחזון איש ב"ק י, ז.

ישראל שלווה מעות מן הנכרי ברבית וביקש להחזירם לו, מצאו ישראל... בשלמא סיפא לחומרא, אלא רישא... — פירוש, כשהנכרי הלווה נתן לישראל אחר והעמידו אצל המלוה, דנים לחומרא כאילו הנכרי שליחו של הישראל המלוה, נמצא כאילו קיבל ישראל מיד ישראל. כן פירש רש"י. [יש שכתבו לפי דעתו שהוא הדין בכל התורה, דנים מדרבנן לומר יש שליחות לנכרי לחומרא, אך יש אומרים שרק ברבית החמירו — ע' אבני מלואים ה'סק"ג; שו"ת פני יהושע; שו"ת חת"ס ח"ו כד; ישועות יעקב רסג סק"ו; חדושי הגר"ר בענגיס ח"א ה'יג; קהלות יעקב שבת נה; שו"ת שבט הלוי ח"ג כב וח"ז לט, ועוד]. ואולם הרמב"ם (מלוה ה'ג) כתב שבאופן זה יש כאן רבית קצוצה, ומן התורה אסור הדבר. ופרש הגר"ח מבריסק זצ"ל (שם), שבנתינת הנכרי לישראל על דעת המלוה, נעשה המקבל 'ערב' של הנכרי בהלוואה זו כיון שעל פיו נתן, והרי למדנו לעיל שערב שניתן לתובעו תחילה, דינו כמלוה. וכאן אף בדיני ישראל יכול לתובעו, שהרי נעשה כערב קבלן, ויש כאן הלוואת ישראל.

וזה שאמרו 'לחומרא' — אין הכוונה לפי הרמב"ם לחומרת הדין, ומדרבנן. אלא שהיות וניתן לבוא לדון משני צדדים, האחד — הלוואת נכרי [שהיא לא נפקעה בכך שנעשה ישראל זה ערב קבלן], והשני — על ידי היותו ערב נעשה כלוה, על כן יש לנו ללכת 'לחומרא' — לצד החמור, לאסור הדבר מדין רבית, כי מכל מקום יש כאן גם הלוואת ישראל. ואסור הדבר מן התורה. [עוד כתב שם שלכאורה יש להחשיב את הישראל כמלוה לישראל מדין 'עבד כנעני', כמו במקדש את האשה ואמר לה 'הילך מנה והתקדשי לפלוני' — מקודשת (קדושין ו), גם כאן הנכרי נותן עבור ישראל ומדעתו, הרי זה כאילו נתן הישראל בעצמו, ונעשה כ'מלוה' לישראל השני. אלא שחידש שאין דין 'עבד כנעני' בגוי, כיון שנתמעט מדין שליחות וזכיה, ואין נתינתו של זה נחשבת עבור חבירו.]

ובזה פרש את שאלת הגמרא 'בשלמא סיפא... אלא רישא כיון דאין שליחות לנכרי איהו ניהו דקא שקיל מיניה רביתא' — אשר מבואר שב'העמידו אצל הנכרי' נעשה כאן מעשה שליחות. וזה צריך עיון. אכן לפי המבואר הדבר פשוט, שכיון שהעמידו אצלו ונתן על פיו, הרי יש כאן דין 'עבד כנעני', וכמו שאמר 'הילך מנה והתחייב לפלוני'. ודין 'עבד כנעני' הרי מועיל שיהא חשוב כאילו רק הוא המלוה ולא אחר [שלא כבדין 'ערב' שנשאר דין מלוה הקודם, כנ"ל. ע"ש בהרחבת באור החילוק]. ורק לפי שאין שליחות לנכרי, שוב ממילא אין בו גם דין 'עבד כנעני'. וזה באור השאלה, כיון שאין לו שליחות אין כאן 'עבד כנעני' ונשאת כאן הלוואת ישראל ואסור מדאורייתא, וכפסק הרמב"ם. עד כאן מדברי הגר"ח.

ואמנם במחנה אפרים (שלוחין טו) ובקצות החשן (קכג סק"ה) נקטו שדין 'עבד כנעני' קיים גם בנכרי.

וכן הוכיח בספר אמרי בינה (קנינים, ד) מהרמב"ן. ואולם החזון-איש (ח"מ ג, יז) כתב להוכיח מסוגיותנו שאין דין 'עבד כנעני' מועיל כלפי גוי לפי שאין בו שליחות — שאם כן מה מקשה הגמרא, נהי דאין שליחות לנכרי, תיפוק ליה מדין 'עבד כנעני'. וע"ע בית ישי (נה, הערה ג) במה שדן כאן מצד דין 'שעבודא דר' נתן'. ויישב עפ"י דברי הגר"ח. וע"ע: הגהות החת"ס כאן].

'בשלמא סיפא לחומרא, אלא רישא כיון דאין שליחות לנכרי...' — פירוש, כיון שאין שליחות לעכו"ם, לא נפטר הנכרי בנתינתו לישראל השני אעפ"י שנתן על פי ציווי המלוה. ונראה שגם אם ננקוט שאין מוציאים את המעות מיד המקבל שתפס משום שהלה ידע ומחל (וכדעת תרומת הדשן), לא נפטר הנכרי מחובו — כי אם נפטר מחובו במה שנותנו לישראל שני, אם כן שוב אין אחריות החוב אלא על הישראל וזה ודאי אסור מן הדין ולא משום חומרא (עפ"י קצות החשן קכו סקט"ו).

'רבינא אמר: נהי דשליחות לנכרי לית ליה, זכיה מדרבנן אית ליה' — יש לתמוה, כיון שזכיייתו אינו אלא מדרבנן כיצד הותרה רבית דאורייתא? ואפשר כיון שהמעות מיועדות להיפרע לנכרי, וגם הרבית לכיסו של נכרי נופלת, שמא אין זו רבית האסורה מדאורייתא אלא מדרבנן, ובא דין זכיה דרבנן ומפקיע איסור דרבנן (עפ"י רמב"ן). והרשב"א כתב שאין תירוץ זה מחזור. ותירץ הוא שכל דבר שבממון משום הפקר בית דין נגעו בו, ובממון בית דין מתנים לעקור דבר מן התורה.

באורי אגדה ופרפראות

'פלוגי זה כפר באלקי ישראל' — נקט לשון זו בדוקא, לפי שידוע במפרשים שהתואר 'אלקי ישראל' נאמר על השגחתו יתברך בתחתונים. והנה זה המלוה ברבית, אין לו בטחון בהי"ת, ומעשיו מורין שהוא כופר בהשגחה. (בן יהודע. וזהו טעם נוסף שנאמר ברבית 'זיראת מא לקיך' — ע' בפ"י רש"י הירש).

'כל מי שיש לו מעות ומלוה אותם שלא ברבית, עליו הכתוב אומר: כספו לא נתן בנשך ושחד על נקי לא לקח, עשה אלה לא ימוט לעולם' — פירוש, לא שנמנע מלהלוות ברבית גרידא, אלא שמלוה את כספו בחנם, וזהו שמוכיח מלשון עשה אלה — והלא מדובר על הימנעות ב'שב ואל תעשה' — כספו לא נתן... ושחד... לא לקח. (דוק ותשכח שרוב-ככל הדברים המנויים באותה פרשה, אינם דברים של עשייה, אלא או דברים שבלב או הימנעות מעשייה שלילית)? — אלא הכוונה שמלוה ואינו נוטל נשך (עפ"י מהר"ם שיף).

'צדיק ממנו בולע, צדיק גמור אינו בולע' — בברכות (ז). אמרו צדיק גמור — צדיק וטוב לו. ונראה שזה אינו ה'צדיק גמור' שנאמר בסוגיותנו, כי כאן הכוונה לצדיק שעדיין רע לו [והוא 'צדיק שאינו גמור' הנאמר בברכות], אלא שאינו נבלע לעולם, שלא כ'צדיק ממנו'.

ויש לפרש הכתוב 'עושה אלה לא ימוט לעולם' בשתי פנים: בצדיק גמור ממש — לא ימוט אף פעם. ובשאינו גמור — לא ימוט לצמיתות אלא יקום, כענין שנאמר 'שבע יפול צדיק וקם'. [וכן יתפרש הכתוב (בתהלים קיב): 'כי לעולם לא ימוט לזכר עולם יהיה צדיק' — בשתי משמעויות אלו. ואף שם כתיב לעיל מיניה: 'טוב איש חונן ומלוה' — היינו, מלוה בחנם ללא רבית].

על שאלת הגמרא 'והא קא חזינן דלא מוזפי ברבית וקא מתמוטטין', ועל התירוץ 'הללו מתמוטטין ואין עולין...' — ע"ע בהקדמת השב שמעתתא' (אות ר).

'גר תושב האמור לענין רבית מאי היא...' —

'... וכן בפרשת בהר: וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך — פירוש, סדר הנהגתו ועניניו. והחזקת בו — שישב על כנו ואל מקומו וכבודו.

אבל גר ותושב — וחי עמך — שרק להחיותו אתה מצווה ולא להעשירו. אבל אני מצוך שיחיה עמך ותתן לו לחם ומים ופרנסה, ובבקשה אני מאתך, אל תקח נשך ותרבית שעל זה אינו נופל רק ענין בקשה (ע"ש בבאור שלשון 'אל' מובנו בקשה, ואילו 'לא' — ציווי ופקודה) — שהגר אינו בן מצווה ואינו בן דת, אם כן הוא יקח מאתך נשך ותרבית ואתה לא תקח ממנו הלא תתרושש ותעני — רק אעפ"כ אני מבקש מאתך שאל תקח מאתו נשך ותרבית, כי להחיותו הנך מצווה ובל תבזה צלם נברא בדמות, וחביב אדם שנברא בצלם, אם כי לא אחיך הוא. וכן חששו חכמינו שמא ילמוד ממעשיו, ודילמא אתי למיסרך, ורק משום כדי חייו התירו.

ואמרו בסוף מכות כספו לא נתן בנשך — אפילו רבית דנכרי. וחי אחיך עמך, את כספך לא תתן בנשך — בלשון ציווי ופקודת מלך.

ועיין פרק איהו נשך 'רבי אומר גר תושב האמור לענין רבית איני יודע'. ועל דרך הפשט יש לנו רשות לפרש כמו שבארנו' (משך חכמה פרשת בא — יב,ט).

(ע"ב) 'אמר רב הונא בר מנחם משמיה דרב אחא בריה דרב איקא...' — עפ"י בדיקת מחשב נמצא

שבכל המקומות בש"ס שרב הונא בר מנחם אומר דבר הלכה, אמר בשם אחרים, מלבד במקום אחד שמובאים דבריו בסתם (ב"ק יט:).

ברוב המקומות אמר בשם רב אחא בריה דרב איקא, כמו כאן; במגילה כה: גטין כד. שם סד: סנהדרין מב. בכורות כה: ושם מה. במקום אחד אמר בשם רב אידי בריה דרב איקא, יבמות מג. ובמקום אחד בשם רב איקא עצמו, בב"ק כב. בשאר המקומות שהוזכרו דבריו — אם כקושיא אם כספק שנסתפק, או שהזכירו מעשה שארע עמו — בכל אלו מובאים דבריו בסתם, ולא בשם אחרים — תענית ט. נויר נא: גטין נא. ושם סד: ב"ק נה: מנחות קא.

'והא דרב אשי ברותא היא' — ברוב המקומות מופיעה לשון דחיה זו ('ברותא' או 'בדותא') בהתייחסות לדברים שהביאם רב אשי (8 מופיעים: כאן, בפסחים יא. יבמות כא. שם פב. ב"ב קמה. זבחים ק: מנחות סח. ושם צה:). במקום אחד מופיע ביטוי זה על דברי רב פפא (שבת כז:); וכן על דברי רב מרשיא (גטין פח:); רבי אבהו (לעיל ט.); רב הונא בריה דרב יהושע (ב"ב קא:); רפרם (כריתות יד:).

(ב'לקוטי שושנים' (סוורין) מובא ליתן טעם מדוע נאמר כן רק ביחס לדברי רב אשי ועוד שני חכמים שהיו בתקופת חתימת התלמוד, ע"ש. ואולם, כפי הנזכר מופיע ביטוי זה גם אצל חכמים קדמונים יותר. ונראה שסגנונו וביטוייו של בית מדרשו זה אינו כסגנונו של בימ"ד אחר, וכמו שמצאנו אצל חכמים פרטיים: 'לייט עלה אביי', 'פריך רב אחאי' וכהנה רבות).

'... דמסתבר דמה שנמצא בגמרא בכמה מקומות על דברי אמורא אחד בלשון דבדותא וטעותא וכדומה — הוא ביטול לגמרי, שלא יוכלו בית דין אחר לחלוק בשביל זה יותר מלא אמר האמורא זה...' (מתוך אגרות משה או"ח ח"ד לט ד"ה והא דאיתא).